

Marxista új hullám az amerikai történetírásban

Az amerikai sajtó nemrég új folyóirat születéséről adott hírt. A bejelentés az Amerikai Történelmi Társaság (American Historical Association) ez évi közgyűlésén hangzott el, de nemcsak történész-berkekben keltett feltűnést. A folyóirat címe: *Marxist Perspectives*. A tervezett első szám szerzői között olyan nevek szerepelnek, mint David Brion Davis, az amerikai rabszolgaság történetének legtekintélyesebb kutatója vagy Eugene D. Genovese, aki árnyalt, marxista elemzésekkel igen nagy hatást gyakorolt az amerikai történészek legfiatalabb nemzedékére, és aki legutóbb 1974-ben megjelent munkájával (*Roll Jordan Roll: The World the Slaves Made*) heves állásfoglalásra készítette a rabszolgaság ügyében (vagyis a négerkérdésben) mereven elkötelezett kutatókat.

A nevek felvonultatása önmagában mégsem szolgálhatna akkora szenzációval, amekkorára a visszhangból következtetni lehet. Az említett szerzők, ha nem is közös világnézetűk, de szakmai rangjuk révén már nem egy szaklapban vagy szakkiadványban szerepeltek együtt. Az új folyóirat alapvetően marxista irányulása sem számít olyan szenzációs információnak, mely indokolttá tenné, hogy a napisajtó (például a *Washington Post*) címlaldalon tálalja az eseményt. Ma már az amerikai átlagolvasó is tudja, hogy él, publikál és tanítványok egész „táborát” nevelte fel az a marxista nemzedék, amelyet az ötvenes években az Amerikaelleses Tevékenységet Vizsgáló Bizottság „buzgósága” ideiglenesen kiiktatott az amerikai tudományos életből. A fiatal marxista történészek nemzedéke sem most ad először életjelt magáról. Már eddig is széles publikációs lehetőségekkel rendelkeztek, többek között éppen a Eugene D. Genovese által szerkesztett *Journal of Social History* című szaklapban, vagy a fiatal egyetemi kutatók lapjában, a *Radical History*ban.

Mégis mivel hívta fel magára a megjelenés előtt álló új lap nemcsak az amerikai közvélemény, hanem az egész világ marxistáinak figyelmét? A *Rinascita* 1977. 6. számában interjút közöl Eugene D. Genovesével, aki az új lap megindításának legaktívabb kezdeményezője, szervezője, s egyben egyik jövődó szerkesztője is. Genovese, a készülő folyóirat programját ismertetve, leszögezte: „A *Marxist Perspectives*nek ki kell törnie a szakmai kérdésfelvetések szűk köréből, a történetírás ma már nem a történészek belső dialógusa, a marxista történetírás pedig különösképpen nem lehet az.” Az új lap nem zárkozhat be tehát az amerikai történelembe, hanem nyitott marad a mai világ valamennyi problémájával szemben. Ugyanilyen megfontolásból nem zárkozhat be saját világnézetébe, a marxizmusba sem, ezért a marxizmussal vitatkozó irányzatok is helyet kapnak hasábjain. A *Rinascita Torna in America la ricerca marxista* (Fordulat az amerikai marxista kutatásban) címmel közli az interjút, a *Washington Post* pedig azt írta: „A marxista gondolkodás hatvanas években kezdődő újjászületésének új szakaszába lépett.” Úgy tűnik, valóban fordulatról van szó. S talán nem véletlen, hogy ez a fordulat éppen a marxista történetírás nagykorúsodásával esik egybe.

„Ma már nem lehet a hagyományos módszerekkel kutatni a történelmet — olvashatjuk a továbbiakban. — Két jelentős új irányzattal kell számolnunk, az egyik a kvantitatív módszerekkel kutató, ún. kliometrikus irányzat, a másik az antropológia és pszichológia eredményeit is felhasználó mentalitástörténet. A harmincas-negyvenes évek marxista történészei (Herbert Aptheker vagy Philip Foner) a hagyományos utat folytatják, és elzárkóznak az új irányzatoktól. Az újabb, fokozott antropológiai és kulturális érdeklődésű történészgenerációra hárul az a feladat, hogy az új módszerek tanulságaival felvértezve, a polgári irányzatok időközben elért eredményeit számba véve vállalkozzék a polgári irányzatok tényleges bírálatára.”

A marxista történetírás Genovese szerint csak akkor válhat nagykorúvá, ha nem zárkozik el sem a statisztikai módszerek, sem a történeti pszichológia vagy a pszichoanalízis újabb eredményei elől, hiszen a történetész sem a statisztikai tények, sem az emberi motívációk történeti kutatásáról nem mondhat le. Ezek a módszerek azonban nem vonhatják el a figyelmét a „történeti folyamat” egészéről. Ma már önmagában semmi forradalmi nincs abban, hogy valaki „alulnézetben” ábrázolja a történelmet, mert ma már egyetlen polgári történetíró sem zárkozik el az elől, hogy a jogfosztottaknak is helyet biztosítson a történelemben. Kítűnő tanulmányok születtek az amerikai család történetéről, a négerrek függőségi helyzetének kvantitatív történeti elemzése pedig már-már alapjaiban kérdőjelezte meg „Amerika szégyenéről” — a rabszolgaságról kialakult hagyományos képet. Megszületett „a szolgaság matematikája” (*The Mathematics of Servitude*. The Times Literary Supplement, 1975. 3769.), s ez a módszertani kihívás minden valamirevaló történetészt az eddigi „négermitoszok” felülvizsgálatára kényszerít. A polgári történetírásról belülről „provokáció” különben két gazdaságtörténetész nevéhez fűződik (Robert M. Fogel és Stanley L. Engerman: *Time on the Cross — The Economics of American Slavery*. Boston, 1974). A TLS a kliometrikus irányzat eddigi legjobb teljesítményének s a hagyományos „humanista” történetírás legalaposabb kritikájának nevezi könyvüket. A két szerző a hagyományos felfogás szinte valamennyi tételét adatok tömegével cáfolja. A matematikai apparátus nemcsak a feldolgozott anyag mennyiségével nyűgöz le, hanem az összefüggések gondos kimutatásával, a folyamatok számszerű elemzésével. Ezek — a marxisták által is elismert — erények a francia *Annales*-iskola legjobb hagyományaival rokonítják a szerzőket. Az *Annales* eredményeinek ismeretében talán már nem is tűnik olyan meg-hökkentetőnek a szerzők konklúziója: az Afrikából Amerikába hurcolt négerség — a szélsőségeket nem tekintve — a rabszolgaság intézményében jutott el gazdasági teljesítményének csúcására. Valóságos történelmi összefüggéseibe helyezve, ez volt a néger munkaerő (tökés szempontból nézve is) legracionálisabb „alkalmazása” a tőkés fejlődéshez. A rabszolgaság eltörlése és Dél erőszakos „átszervezése” után a négerség bizonyos értelemben funkciótlanná vált Amerikában. Nemcsak a kapitalizmus és rabszolgaság viszonyát kell tehát újraértelmezni, hanem ennek fényében a négerkérdést és az egész amerikai történelmet is. A szerzők igen fontosnak tartják hangsúlyozni, hogy nem a rabszolgaság intézményének erkölcsi rehabilitálását szorgalmazzák, amikor az amerikai Dél sajátos afroamerikai kettősségének valóságos szerkezetét próbálják működésében „tetten érni”. Vagyis nemcsak arról van szó, hogy a történeti tények elemzése nem igazolja a rabszolgamunka alacsony fokú termelékenységéről, sannyuról életkörülményeiről, a néger nők szexuális kizsákmányolásáról és a néger családok szétzüllesztéséről szóló liberális, abolitionista (rabszolgaságellenes) általánosításokat (minthogy a rabszolgaság intézménye maga is igen differenciált volt), hanem ennél sokkal lényegesebb kérdéstről: egy prekaptalista szerkezet racionális működtetésének lehetőségéről (illetve lehetetlenségéről) és az ebből leszürrhető tanulságokról.

Itt vág az amerikai marxista történetírás a polgári értelmezések elé. Messze kiemelkedik ebből a vonlatból Eugene D. Genovese említett munkája, mely az amerikai rabszolgaságot mint sajátosan paternalisztikus intézményt elemzi, melynek alapegysége a család, s mely a szükségszerű egyenlőtlenségen belül a néger rabszolgák számára bizonyos autonómia kivívását teszi lehetővé. A *Telos* 28-as (1976. nyári) száma — igaz, némi ideológiai fenntartásokkal, de a valódi történeti összefüggéseket felvillantva — jelöli ki Genovese helyét a „forrongó” amerikai történetírásban. Genovese könyve tulajdonképpen a kliometria (történeti matematika) kihívására adott válasz — írja a *Telos* recenziója. A feladott kérdés Amerika történetének kulcskérdése. A marxisták külön helyzeti előnye, hogy vizsgálataikban túllépik a kvantitatív módszerek egyoldalúságait, s „fekete forrásokból”, vagyis a gazdasági „görbéket” a blues, a spirituálé, a néger népmesék, a hiedelmek pszichológiai és mentalitástörténeti értelmezésével kiegészítve, belülről próbálják megközelíteni a fehér gazdák és a kisbirtokra jellemző kevés számú rabszolga közötti bizalmas, paternalisztikus viszony társadalmi és gazdasági kihatásait. (Helyzetüket megkönnyítette, hogy kitaposott úton járnak; a mai marxista törekvéseket sok mindenben előrevetítette W.E.B. DuBois munkássága, aki a Marx és Freud nyomdokaiba lépő új típusú társadalomtörténetet művelő új marxista generáció tényleges szellemi atyjának tekinthető.)

Genovese *Rinascitának* adott interjújában azt az izgalmas kérdést veti fel, hogy „vajon lehet-e a hagyományos értelemben vett osztályharcról beszélni egy ilyen paternalisztikus viszonyon belül, vajon az autonómia milyen formáit vívhatja ki az a rabszolgaközösség, amely az elnyomó erőkkel megfelelő ütközési felület híján nem tud szembeszegülni?” Ez a problémafelvetés tulajdonképpen

a mai négerkérdés vízvázlatója is. A fenti kérdést a hagyományos déli történetírás azért nem tudja megválaszolni, mert, bár a természetesnek tartott osztályellentétekről nyíltan beszélt, hiszen természetesnek tartotta őket, ezt a paternalisztikus formát csak a saját szemszögéből tudta megítélni. A liberális történetírás alapvetően erkölcsi kérdésselvetésével pedig egyenesen alkalmatlanná tette magát e probléma megválaszolására.

És ezen a ponton találkozik nemcsak Genovese, hanem a marxista „új hullám” egész nemzedéke Gramscival, mégpedig az olasz marxista gondolkodó hegemoniaelméletével. Gramsci dialektikus, az alap mellett a felépítményi elemeket sem lebecsülő elemzéseiből kiindulva úgy tűnik, az amerikai marxisták új nemzedéke sikerrel birkózhat meg múltjának és jelenének és persze jövőjének egyik legnehezebb kérdésével. Ezzel növekedtek egy olyan marxista társadalomelmélet megalkotásának esélyei is, mely a *hogyan tovább* kérdésére keres választ.

A. J.

SZABADSÁG ÉS ÖNIGAZGATÁS (Era socialistá, 1977. 18.)

Történelmi tény, hogy eddig egyetlen forradalomnak sem sikerült az emberi lét értelmét alapvetően meghatározó szabadság és jogegyenlőség eszméjét maradéktalanul megvalósítania. De az is tény, hogy minden egyes forradalom hozzájárult az emberi szabadságjogok megvalósításához — állapítja meg Aleksandar Grlicskov cikke bevezető részében.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség XI. kongresszusára készülve megkülönböztetett figyelmet fordít az egyén és társadalom szabadságjogainak kibontakozását célzó hatékony eszközök felkutatására és alkalmazására. A közélet minden területét átfogó kritikai szellemű vizsgálódások lényegében a szocialista demokrácia megvalósításához vezető legrövidebb út kitapintását szorgalmazzák.

A szabadság és jogegyenlőség kérdését csakis a társadalmi erőviszonyoknak, a termelőerők fejlettségi fokának függvényében lehet vizsgálni.

A polgári forradalom szabadságfelfogása a törvény előtti formális egyenlőségre szorítkozik. Az emberi szabadság megvalósításának szocialista programja lehetővé teszi a személyiség zavartalan fejlődését, maximális képességeinek kibontakozását. A JK SZ politikájának lényege annak túlhaladásában konkretizálódik, amit a polgári társadalom osztályjellegénél fogva képtelen volt túlhaladni. Az egyéni és társadalmi szabadságjogok csak olyan közegben valósulhatnak meg, amelyben az alapvető társadalmi törekvések, a munka és ezen keresztül az individualizmus felszabadítására irányulnak.

A JK SZ célkitűzéseinek megvalósítása magas fokú politikai és erkölcsi tudat-

tal rendelkező kommunista embertípus kialakítását feltételezi. A szabad, önálló véleményalkotás készségével rendelkező új típusú kommunista tevékenységét nem a véletlenek, hanem a társadalom objektív szükségleteinek ismeretéből fakadó programok irányítják.

A tömegek szocialista nevelése kizárólag az oktatási rendszer és általában a kulturális arcvonal megerősítése révén valósítható meg. A JK SZ erélyesen állást foglal a szocialista kultúra fejlesztését, a pozitív művelődési hagyományok hasznosítását akadályozó tendenciákkal szemben.

Az öngazgatási alapon szervezett szocialista társadalom döntő tényezője a termelés anyagi erőinek fejlesztése. De nem az egyetlen tényező — szögezi le a cikk szerzője. A szocialista valóságot nem lehet két történelmi szakaszra bontani: egy olyan szakaszra, amelyben a társadalmi törekvések kizárólag a termelőerők fejlesztésére irányulnának, s egy másik szakaszra, amelyben a szocialista etika, az emberek közötti kapcsolat tökéletesítésének kérdése állna a társadalmi célkitűzések homlokterében.

Aleksandar Grlicskov cikke a továbbiakban a nemzetgazdaság fejlesztése terén jelentkező nehézségeket elemzi. A JK SZ XI. kongresszusának figyelme elsősorban a nemzetgazdaság szerkezetében mutatkozó egyensúlyhiány kiküszöbölésére, a gyors ütemű fejlesztés módjainak felkutatására kell hogy összpontosuljon. A munkatermelékenység csökkenésének és stagnálásának, a felhalmozás ütemének, a nemzetgazdaság versenyképességének kérdése a következő időszak alapvető stratégiai, gazdasági és politikai feladatai közé tartozik.

A cikk utolsó fejezeteiben a soknemzetiségű jugoszláv közösség sajátos hely-

zetéből adódó feladatok kerülnek napi-rendre.

A JKSZ megkülönböztetett figyelmet fordít az egyes népcsoportok, nemzeti-ségek, köztársaságok és tartományok objektív szükségleteiből fakadó érdek-ellentétek összehangolására. E feladat megoldásában döntő szempont a jog-egyenlőség elvének következetes alkalmazása. A demokratikus alapon kidolgozott közös politikai vonal feltételezi a nemzeti és nemzetiségi érdekek megfogalmazásának, az élet különböző területein jelentkező óhajok, törekvések bátor kinyilvánításának szabadságát. De különbséget kell tenni a tényleges nemzeti érdek, valamint a nacionalista motivációjú törekvések jelentkezése között.

A szerző kiemeli az ellentmondások abszolutizálási tendenciájának veszélyét. Ki kell alakítani azt a tudatformát, amely az objektív gazdasági ellentmondásokat a távlati és közös tervek függvényében mérlegeli. Ebben az összefüggésben körvonalazódik az egyes köztársaságok, tartományok és egész Jugoszlávia fejlesztésére vonatkozó közös megállapodások szükségessége.

A SZÁZÉVES SZABÓ ERVIN

(Élet és Irodalom, 1977. 34.)

Szabó Ervin születésének 100. évfordulóján Litván György emlékezik a század eleji szocialista mozgalom kiváló teoretikusára és szervezőjére. Szabó Ervin életművének, elméleti és gyakorlati tevékenységének reális értékelése megköveteli mind e pálya sikereinek, mind kudarcainak számbavételét.

A kudarcélmények síkján felvillantott életút a szocializmus ügyének ízig-vérig elkötelezett tudós és forradalmár küzdelme, erkölcsi helytállása a mellőzöttség, a szervezett munkásmozgalomból való kirekesztettség nyomasztó légkörében. A Magyarországi Szociáldemokrata Pártban — amely egyébként szellemi atyjának tekintette — sohasem kapta meg az őt megillető helyet. A méltánytalanság halála után is elkísérte. Műveinek kiadása évtizedekig váratott magára, eszmei hagyatékának szelektálása és hasznosítása helyett dogmatikus szűklátókörűséggel inkább tévedéseit feszegették. Falba ütköző törekvései következtében Szabó Ervin egyre magányosabb gondolkodóvá válik, s alkotóerejének teljében kénytelen lemondani élete főművének szánt könyve befejezéséről. Pályája derekán, 1918 őszén, negyvenegy éves korában meghal.

A sötét tónusú pályakép lényegesen módosul, ha Szabó Ervin termékeny életművére és ennek közvetlen visszhangjára összpontosítunk. A fiatal tudóst tudományos felkészültsége, forradalmi elkötelezettségéből fakadó céltudatossága merész ívben lendítette a szociáldemokrácia élvonalbeli teoretikusainak sorába. Már fiatalon ismert bibliográfus, szerkesztő, s még harmincéves sincs, amikor a Társadalomtudományi Társaság alelnökévé választják. Tisztelet, tekintély övezi, s a korabeli írók, forradalmárok benne látják a mértékadó főrumot.

Szabó Ervin műveinek korszerű újjáértékelése azonban mindössze két évtizeddel ezelőtt kezdődött. „Szellemi hagyatékának a magyar értelmiség szélesebb köreibbe való befogadását alighanem erősen akadályozta, hogy ismeretebb műveiben — Adyval, Jászival elentétben — viszonylag keveset foglalkozott, birkózott a hazai, a jellegzetesen magyar vagy dunavölgyi problémákkal” — állapítja meg Litván György. Nem mintha közömbös lett volna a nemzeti törekvések, hagyományok iránt. Ellenkezőleg, éppen az ő művei tették lehetővé a magyar történelem fontosabb mozzanatainak realista, marxista ártértékelését. De tény az is, hogy intellektusát inkább az egyetemes problémák vonzották. A forradalmi harcok és higgadtan mérlegelő tudós alapállásából figyeli a századfordulói munkásmozgalom, a szocialista ideológia és a társadalomtudomány új fejleményeit, világméretekben történő kibontakozását, összefüggéseit. Élete főművének tervezett könyve is ebben a problémakörben mozgott volna. Hatalmas feladatra akart vállalkozni: megteremteti a modern társadalomtudományok marxista szintézisét, s egyúttal elméletileg megalapozni a munkásmozgalom új, forradalmi irányát. A nagyigényű összegezés nem sikerült, s 1907-ben Szabó Ervin lemond bármilyen egyetemes feladat megvalósításáról.

Való igaz, hogy a történelmi fejlődés objektív menete nem minden esetben igazolta Szabó Ervin prognózisait. Tévedett például a demokratikus átalakulás fejlődésvonalának megítélése tekintetében. A szocialista forradalom hulláma nem Nyugatról indult Keletre, mint ahogy ő feltételezte. A 48-as magyar szabadságharcban nem ismerte fel a polgári forradalom elemeit. A társadalmi mozgások bonyolult erőviszonyai között nem volt könnyű kitapintani a fejlődés irányvonalát. De ettől eltekintve egy társadalmi gondolkodó erejét elsősorban igazságain kell mérni — vonja le végkövetkeztetését Litván György.

**„VALAMI HIHETETLEN VÁRJA,
HOGY MEGISMERJÜK“
(Newsweek, 1977. 36.)**

Carl Sagan egyike a világ néhány tevékeny exobiológusának: a lehetséges Földön kívüli élet kutatója, úttörője annak a tudománynak, amely a laboratóriumok szigorú diszciplínái és a sci-fi között mozog az eddig legkődösebbnek ismert területen — s mert eddig még semmi lélegző bizonyíték, semmi élő nem bukkant fel a kozmoszban, részben tudományos elmélet, részben romantika maradt. Sagnak talán mégis sikerült ügyesen áthidalnia a szakadékok. Ithaca városában (New York állam) a Cornell University megbecsült csillagásza, a Bolygókutató Laboratórium vezetője, és munkatársa a Mars felmérésére irányuló Mariner és Viking, valamint a Jupiter és a Szaturnusz feltérképezését célzó Voyager programnak. Ugyanakkor tudománynépszerűsítői szerepe sem megvetendő: *The Cosmic Connection* (A kozmikus kapcsolat) című kötete a Földön kívüli élet lehetőségeivel foglalkozik, *The Dragons of Eden* (Az Éden sárkányai) című kötetét pedig az emberi értelem evolúciójának szenteli. Képzőművész feleségével, Lindával együtt két úrszondára, a Pioneer 10- és 11-re jelképes üdvözetlet tervezett az esetleg felbukkanó civilizációkkal való kapcsolatteremtés megkönnyítésére, és egy rendkívüli hangfelvételt készített ugyane célból a legkülönbözőbb földi hangokról: ötvenöt nép beszédéről (nyelvről) és — „evolúciós sorrendben“ — a vulkánkitörésektől elkezdve a lavinák, a hullámverés, a szélfúvás, a levelzizegés hangjától az állati hangokig.

Amikor „elkapja“ a kozmosz bővölete, Sagan meg tudja győzni hallgatóit, hogy nincs az a földi ügy, ami fontosabb, sürgősebb lenne, mint ez: „Mi van ott kinn? Valami *hihetetlen* várja, hogy megismerjük.“ Lelkesedése miatt sokan vádolják tudománytalan túlzások terjesztésével, de a NASA szakemberei megbecsüléssel nyilatkoznak Saganról és távlatnyitó szerepéről: „Legtöbbünknek nincs ideje úgy írni és beszélni, ahogy Carl teszi, és Carl ezt jobban csinálja mindannyiunknál.“ Szenvedélyességére, de egyben megfontoltságára is jellemző, ahogyan például a *The Cosmic Connection*-ban kijelenti: „Naprendszerünk történetében olyanszerű folyamatnak kellett végbemennie több milliószor, mint az, amely a Földön az ember megjelenéséhez vezetett — tehát léteznie kell egy más csillagnépnek. És a tudomány megvalósított mindent, amiről a sci-fi álmódzott“ — következés-

képp előbb-utóbb azt az egy (vagy több) „más csillagnépet“ is felfedezi. Mégis Sagan elképzelései a Marsról és a Vénuszról furcsamód tagadják az élet jelenlétét ezeken a bolygókon. Néhány évvel ezelőtt, még a Harvard Egyetem tanáraként, bizonyította be elméletileg, hogy a Mars felszínén észlelt világos és sötét foltok váltakozása nem a növényzet évszakok szerinti változásainak tulajdonítható, hanem azoknak a hatalmas porfelhőknek, amelyeket a szél a ritka légkörbe emel, és amelyeknek időszakonkénti lerakódása szembetűnő domborzati változásokat idéz elő — amint ezt aztán a Mars-kutatás a „terepen“ igazolta.

Sagan régóta foglalkozik a Földön kívüli élet kutatásával: a később alakult NASA hívta meg első ízben exobiológiai kutatásaihoz még mint végzős hallgatót — de azóta sem sikerült egyetlen élő szervezetre, egyetlen sejtre bukkania. Mégis reméli, hogy megéri valaha az űrből egy „bűvös jelzés“, egy idegen civilizáció üzenete megérkezését, és nem maradnak meddők más világok felfedezését célzó s talán az egyetemes testvériség vágyától fűtött exobiológiai kutatásai.

**AZ „ELLENÁLLHATATLAN“
KISPOLGÁR
(Telos, 1976—77 Winter, 30.)**

Ki a kispolgár? Az önmagát izig-vérig kispolgárnak tartó Hans Magnus Enzensberger szerint már az is kispolgár a vall, ha valaki egy ilyen című írás olvasásába belekezd...

Kispolgár. Régies csengésű szó. Ráadásul pejoratív értelmű. Mindig is az volt, amióta Ludwig Börne — maga is kispolgár — e nélkülözhetetlen és főleg „ellenállhatatlan“ szóval egészítette ki a németek politikai szótárát.

Talán mert olyan lekezelően hangzik, találtak ki különféle fedőneveket neki, például *középosztály* (régí, új, felső, alsó, közép stb.), *fehérgallérosok* (felső, alsó stb.), *alkalmazottak*, *tisztviselők*, *menedzserek*, „*szakértők*“, *technokraták*, *műszakiak*, *szabadfoglalkozásúak*, „*szabadúszók*“, *akadémikusok*, *értelmiségiek* stb.

Az NSZK-beli költő és esszéíró, aki mellel a *Kursbuch* című baloldali folyóirat szerkesztője is, úgy érzi, nem vállalkozhat a kispolgárságnak mint osztálynak a meghatározására. Mégis szüksége van arra, hogy rövid írásának tárgyát körülhatárolja. Ha másképp nem lehet, legalább *ex negativo*.

Tehát: a kispolgárság az az osztály, amelyik *nem* rendelkezik termelőeszkö-

zökkel, *nem* termel értéktöbbletet, *nem* jelent számottevő politikai erőt, *nem* oszt és *nem* szoroz a nagy társadalmi konfliktusokban. *Nem* uralkodó és *nem* kizsákmányolt osztály, hanem valami a kettő között, és se ide, se oda nem tartozó főlőleg, ide is, oda is sorolható maradék. Valami, ami zavart okoz ott, ahol szeretnének tisztán látni, ingadozásával összekuszálja a helyzeteket, létezésével felborít minden elméletet és gyakorlatot. A történelem folyamán számtalanszor megkísérelték kiközöbölni ezt a maradékot — kevés sikerrel. Bármilyen történjék is, a kispolgárságnak még nem ütött az utolsó órája. Sem fokozódó tömegkoncentráció, sem világméretű infláció, sem tudományos, sem technikai haladás, sem háború, sem váltság *nem* tizedelte ezt az osztályt. Még a szocializmus sem tudta végképp kiközöbölni.

De a tőkés társadalom jó öreg kispolgára sem maradt közben önmagával azonos. Eltűnt a kispáros, a boltos, a tisztviselő, az írrok biedermeier figurája, miközben az új „középosztály“ látzólag könnyűszerrel pótolta e veszteségeket. Sőt a maga szívós és észrevétlen módján — akár a perjefü — mindenüvé befészkelte magát, és a mennyiségi terjeszkedés útjára lépett. *Nem* volt a társadalomnak olyan szervezeti változása, melynek nyomán ne hajtott volna új indákat. Tudományos alapokra helyezték a termelést, megnőtt a szolgáltatások, a köz- és magánügyintézés jelentősége, előretört a tudatipar, átalakultak az oktatási és egészségügyi intézmények — rögtön ott termett a kispolgárság. Ha valahol megváltoztak a politikai erőviszonyok, az új állam és pártszervezet pozícióiba a kispolgárság ült bele.

Enzensberger úgy véli, *nem* áll rendelkezésünkre olyan elmélet, amely magyarázatot tudna adni ennek az osztálynak a szívósságára, élnitudására és történelmi sikereire. Még *nem* született magyarázat arra sem, miért becsülték alá oly hosszú ideig ennek az osztálynak a jelentőségét. Egy biztos: a csekélyértékűség tudatát maga a kispolgárság ápolta a legnagyobb odaadással. Sajátos osztálytudat ez, melyet csak merő vákuumként lehet leírni. Egy osztálynak, melyet csak negatív fogalmakkal lehet meghatározni, persze az önismérete is negatív. A kispolgár mindig valami más akar lenni, mint ami. Önazonossága *nem* a saját osztályával szemben érzett lojalitásán alapul, hanem annak tagadásán: a kispolgár legszívesebben önmagának is hátat fordítana.

Furcsa módon éppen ez az, ami osztályához köti — ez az önmaga eltüntetésére irányuló szándék. És ugyanez

teszi a kispolgárságot mint osztályt is láthatatlanná. Mivel eleve *nem* rendelkezhet az önálló osztályok tudatával, létmódja a — mimikri. Minél számszámabb, annál felismerhetetlenebb. A történelem legszétesőbb osztályaként vésszelte át a nagy történelmi megrázkódtatásokat. Megosztottsága logikusan következik gazdasági helyzetéből. Termelőeszközökhöz való viszonya mindig származékos és közvetett volt. Már csak ezért sem ragadhatta soha magához a politikai hatalmat. Ez az osztály *nem* válhatott és *nem* válik uralkodó osztállyá, és éppen ez okozza azt a komplexusát, amitől képtelen szabadulni. Egyszerre utasítja el és áhítozza a hatalmat, ami azt jelenti, hogy csak azt a hatalmat fogadjja el, amelyik önmaga adminisztrálására, igazolására vagy kétségbevonására „hatalmazta fel“ őt. Minél vékonyabb réteget alkot az „éppen uralkodó“ osztály, annál kevésbé tud meglenni a kispolgárság nélkül. A kispolgár révén tud hatalmának minden más osztályra kiterjedő érvényt szerezni. E „transzmissziós szij“ nélkül a munkásosztályt sem lehetett volna egy évszázadon át sakkban tartani. A kispolgárság „hatalmát“ szintén negatív fogalommal jellemezhetjük, a dolgok megrendszabályozásának tagolatlan hatalma az övé. Innen a kispolgár fokozott érdeklődése a formalitások, procedurák, előírások és közlésformák iránt.

A széttagolódás olykor bizonyos előnyökkel is jár. Monolit társadalmi tömbök kevesebb eséllyel veszelik át a történelmi változásokat, mint a mozgékony, sokfelé tagozódó társadalmi együttesek. A kispolgárság „történelmi szívósságát“ alaktalanságának köszönheti. Ami a kispolgári önostorozás ideológiai szóhasználatában az „opportunizmus“ nevet viseli, egyben történelmi erény is: — az az új körülményekhez való fokozott alkalmazkodni-tudás erénye. Sohasem állást foglalni és minden lehetőséget megragadni — ezt a leckét ez az osztály alaposan megtanulta történelmi viselkedésének során.

Senki sem tud olyan gyorsan váltani, ideológiát, öltözetet, szokásokat és kommunikációs csatornát, mint a kispolgár. Ő az új Proteusz, aki oly alkalmazkodó, hogy már önidentitása sincs. A legújabb divathoz menekülve is önmaga elől menekül.

Nincs az a politikai vereség, amely a munkásosztályt ki tudná zökkenteni nyugodt meggyőződéséből, hogy létezése *nem* hiábavaló. Még a tőkés is nélkülözhetetlennek tudja magát. Csak a kispolgár érzi magát egyre főlőlegesebbnek. A cinizmus ezért az uralkodó osztály kiváltsága. Annak az osztálynak

viszont, amelyik bármikor pótolható, folyton bizonyítani kell. A kispolgár ezért folyton racionalizál és folyton kételkedik. Pótolhatóságát racionalizálja, és pótolhatatlanságában kételkedik.

Mivel Magyarzható, hogy ez az osztály mégis központi szerepet játszik a magasan fejlett ipari társadalmakban? A válás főnevezője: a kispolgárság kulturális hegemoniája révén foglal el különleges helyet a társadalomban. Egyfajta mintaosztállyá lépett elő, amely nemcsak életformáját, hanem gondolkodásmódját is tömegfogyasztásra termeli. Az uralkodó eszméket sem az uralkodó osztály diktálja többé, hanem a kispolgárság. Ő „állít elő” ideológiát, tudományt, technikát, erkölcsöt, magánéletet, divatot, filozófiát, művészetet és formavilágot. Reklám-jelkép és áruvédjegy — az ő tudatának kivételével. A fogyasztás egyetemes szintre emeli a kispolgár társadalmi karakterét: mozgékonyt és egyénieskedést, formalizmust és modernkedésbe menekülést, felületes-ségét és elkülönülés-igényét. Elég szemügyre venni a fogyasztói civilizáció két emblemikus funkcióval rendelkező szerkezetét: a tévékészüléket és a személygépkocsit. Csak a kispolgárság tud létrehozni ilyen formájú tárgyakat.

A nem anyagi termelés területén is a kispolgárság szellemi lenyomatát viseli magán a fejlett ipari társadalom szinte valamennyi „mozgalma”, „iskolája” és „irányzata”: a turizmustól a barkácsmozgalomig, a művészi avantgarde-tól a várostervezésig, a diákmozgalmaktól az ökotaktikáig, a kibernetikától a feminizmusig, a versenysporttól a szexmozgalomig. Mert a kispolgár nemcsak termeli, hanem kisajátítja és magának foglalja le a kultúra minden jelenségét. Kitűnő példa erre az eredetileg a munkásfiatalok önálló kifejezésformájaként jelentkező rockzene kisajátítása. Mi több, ma már olyan eredetileg szubverzívnek minősülő ideológiákat is magának „fogal le”, mint az anarchizmus...

A kispolgárság kulturális hegemoniáját azonban egyedül a magas fokú ipari fejlettséggel nem lehet megmagyarázni. A kispolgári kultúra modellje általános jólétet feltételez. Csak a termelés növekvő szervezetsége teremt olyan fogyasztási szerkezetet, amely létszámban felduzzasztja a „középosztályt”. Másrészt, csak a növekvő centralizáció és koncentráció révén zsugorodik össze annyira az uralkodó osztály, hogy kulturális hegemoniájáról lemondani kényszerül. Miért „tehetséges”, „találékony” és „intelligens” a kispolgár? Mert nincs más választása. Életbenmaradása függ attól, hogy meg tudja-e őrizni frenetikus

produktivitását és újítókészségét. A hatalom jól megvan enélkül is: bármikor berbeveheti mások találékonyt, megvásárolhatja intelligenciájukat, a maga szolgálatába állíthatja tehetségüket.

Mi teszi mégis a kispolgárság kulturális hegemoniáját oly ellenállhatatlanná? Hogyan válhat a kispolgár az emberek millióinak követendő modelljévé? Mi olyan utólrétegetlenül csábító benne? Miért nem tud a világ ellenállni a cigarettatarca-öngyűtőnek, a Pepsodent fogkrémnek, a konkrét költsézetnek, a műanyag citromnak, a közvéleménykutatásoknak, a szagtalanítóknak, a Polaroid-kamerának, a tapétának, a parapszichológiának, a digitális órának, az amerikai mogyorónak, a sci-finek és a repülőgéptelítésnek? Valóban nem találták volna még fel az ellenszerét mindeme boldogságnak? És ha már régóta birtokában vagyunk ennek a csodaszernek? Enzensberger önnön kispolgár-voltát meg nem hazudtolandó — óvatosan nyitva hagyja e kérdést.

AZ ANYANYELV SZEREPE (Kárpáti Igaz Szó, 1977. 187.)

„Pártunk lenini nemzetiségi politikája lehetőséget nyújt fiataljaink számára, hogy alapismereteiket anyanyelvükön szerezhessék meg. A gyermek az anyanyelvén a legfogékonyabb, és éppen ezért az anyanyelvi nevelés pedagógiánk egyik fontos feladata. Hisz az anyanyelv elsajátítása szorosan összefügg a tanuló tudásának fejlődésével, a környező világ megismerésével, személyiségének sokoldalú kibontakozásával. Ezzel tisztában kell lenniük a szülőknek is.

Hadd idézzem azonban Uszinszkij Konsztantyin neves orosz pedagógust, kinek véleménye szerint »az anyanyelv az értelmi és erkölcsi nevelés forrása és eszköze«, »mindennemű szellemi fejlődés alapja, a tudás tárháza«. Kalinyin Mihail, pártunk és államunk kimagasló személyisége viszont a kommunista építés szempontjából értékelte nagyra az anyanyelv szerepét. Eppen ezért biztosít a szovjet pedagógia a kommunista nevelésben központi helyet az anyanyelvi oktatásnak.

Ezzel az elméleti bevezetővel indítja cikkét Nagy Jenő, a vinohradovói 8. számú Középiszkola pedagógusa a *Kárpáti Igaz Szóban*, Ukrajna Kommunista Pártja Kárpátontúli Területi Bizottságának és a dolgozók képviselői területi tanácsának lapjában. „Mindebből is láthatjuk — folytatódik a cikk —, mekkora jelentősége van annak, hogy a gyermek először az anyanyelvén ismerje meg a

szavak helyes használatát, a grammatika szabályait, a nyelv szerkezetét, szépségeit. Ennek birtokában könnyebben tanulja meg más népek nyelvét. E fontos elvnek szakszerű érvényre juttatása iskolánkban például nagymértékben segítette elő, hogy tanulóink eredményesen sajátítsák el, hibátlanul használják az orosz nyelvet."

Nagy Jenő hangsúlyozza, hogy a tanulók anyanyelvi tudásának kiművelése legfőképp a nyelvtanár feladata. „S ezen a területen bizony mindig bőven akad tennivaló” — fűzi hozzá, és részletezi az iskolájában, tartományában folyó magyar nyelv-művelés időszerű gondjait: szavak helytelen használatát, hibás nyelvtani formák beidegződését, a birtokviszony helytelen alkalmazását. „Nehéz tehát a nyelvi dudákat gyomlálnunk. Csak szívós, kitartó munkával lehet eredményt elérni — legfőképpen a tanórákon, de a fakultatív, valamint az irodalmi és nyelvi szakköri foglalkozásokon is. Tapasztalatom, hogy a tanulók nagy előszere-ttel javítják egymás hibáit, akár írás-ban, akár szóban is történnek azok. E célra főhasználatom a fakultatív és a szakköri foglalkozásokat, melyeket szívesen látogatnak, mert ott az oktatás, az ismeretközlés formája kötetlenebb, mint az órán. Több alkalom adódik a játé-kosságra, s így az iskolások könnyebben oldódnak fel. A merev formáknál tehát sokkal hatékonyabbak a kötetlen foglal-kozáások, melyeken nemcsak irodalmi témákat tárgyalunk meg, hanem rendszeresen kitérünk a nyelvhelyesség problémáira is. Ehhez egyszerűen lehetőséget biztosítanak a különféle szójátékok, szó-fejtések, a hosszú és rövid magán- és mássalhangzós szavak, a szólások, szó-láshasonlatok, díszítő jelzők, közmondá-sok gyűjtése, legszebb szavaink csokor-ba kötése stb. Közkedvelt a mesék, el-beszélések elmondása, versek szavalása. S tesszük ezt azért, hogy gazdagabbá, szebbé, csiszoltabbá és helyesebbé váljon tanulóink nyelvezete, megfeleljen az iro-dalmi nyelv előírásainak, szabályainak."

Foglalkozik ezután a cikkíró az iskolai faliújságok szerepével a nyelvhelyesség-re való törekvésben: a faliújság cikkei kipellengérezik a legjellegzetesebb hibá-kat. Felhasználják a magnetofont: egyes tanulók helytelen beszédét hangszalagra rögzítik, és ismételt lejátszásával tudato-sítják e vétségeket. „Pedagógiai gya-korlatomban bevált módszer az is — írja —, hogy minden osztályban 2-3 tanulót nyelvrőnek választunk, akik figyelik tár-saik beszélgetését, figyelmeztetik őket, ha valamit helytelenül mondanak. Egy-üttal az észlelt hibákat jegyzetelik is, és az így készült »szójegyzeteket« a szak-köri foglalkozásokon megvitatják, sőt a

faliújságban is hasznát veszik."

„A tanulók anyanyelvi kultúrájáért folytatott harcban nincs megállás, nincs szünet. De szeretnénk tanulni más pe-dagógusok tapasztalataiból is. S ezért nem ártana, ha mind többen fejtenék ki gondolataikat az anyanyelvi oktatás kapcsán a saját hasábjain. Ez is közös céljaink mihamarabbi elérését eredmé-nyezné, emelné munkánk színvonalát" — írja befejezésül Nagy Jenő, majd em-lékezteti olvasóit arra, hogy az SZKP XXV. kongresszusa a minőség szorgal-mazásának jegyében zajlott le: „Ebben a szellemben tartottuk meg köztársasá-gunk pedagógusainak IV. kongresszusát, s a minőség általános javítására töre-kedve készül a szovjet nép a Nagy Ok-tóber 60. évfordulójának megünneplése-re. Mindez pedig azt sugallja, hogy a hatékonysági és minőségi harcot át kell vinni életünk, munkánk minden terü-letére, így a nyelv-művelésre, az anya-nyelv megbecsülésére, a tanulók helyes beszédének kialakítására is."

A KASSÁK-DOSSZIÉHOZ (Kortárs, 1977. 8.).

A Petőfi Irodalmi Múzeum Kassák- emlékkiállításáról felvillantott szellemes képpel jelzi Sík Csaba, a XX. századi modern művészeti törekvések jeles kuta-tója a Kassák-kérdés mai állását: a ki-állítás szervezői a jellegzetes Kassák-ka-lapot az íróasztalra rakták, „jelképnek fogadván el a minden szeljárásban, vi-harosban és hirtelenül változóban is mozdulatlan fejfedőt. Eljárásuk jogos-ságát igazolja, hogy a kalapnak legalább annyi bámulója akadt, mint a képeknek vagy könyveknek — s természetesen az is, hogy Kassák kilencven évvel a szü-letése után is kérdés, legújabbkori iro-dalomtörténetünk kulcskérdése."

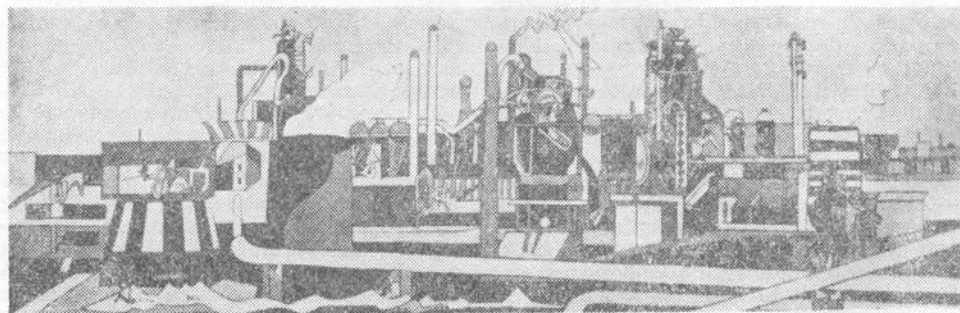
Tanulmányában (*Kassák múltja és je-lene*) a szerző összefoglalja mindazt, amit e rendkívüli egyéniségről — a költ-tőről és prózaíróról, festőről és lapszer-kesztőről — elfogulatlanul tudni illenék: „Az első író a modern magyar iro-dalom történetében, akinek világnézetét nem a polgári radikalizmus elvei, hanem a munkásmozgalom és a szocialista eszmék alakították ki, akinek műveltsége nem a történelmi hagyományokra, a múlt örökségére, hanem a jelennek sorsa el-ményein átszűrt kultúrájára épült." Nem érdektelen ugyanakkor felidézni Juhász Gyula hatását az ifjú Kassákra, a *Nyu-gatban* megjelent Kassák-verseket és prózai írásokat s a róla szóló elismerő kritikákat: „Kosztolányi a könyv [*Eposz Wagner maszkjában*] leginkább szembe-tűnő vonását, a kísérleti jellegét, a ver-

sek formáját annyira természetesnek, magától értetődőnek tartotta, hogy nem is foglalkozott vele, annál inkább ennek a költészetnek erkölcsiségével, emberi jelentésével.“ S noha köztudott, hogy Babitsnak az irodalompolitikust célzó elutasítása távolította el végképp Kassákot a *Nyugattól*, esztétikai szembenállásuk korántsem volt mindig kizárólagos. Egy érdekes megjegyzés Kassák periferiára szorulásáról: „A rendszer veszedelmes kommunista ügynököt lát benne; Babits hiába terjeszti fel többször is Baumgarten-díjra, a kultuszkományszat mindig megvétózta a jelölést.“ (A Baumgarten-díj miatt érte talán a legtöbb támadás — és jogos kritika — Babitsot, többek közt a *Korunkban* is; Kassák figyelmen kívül hagyását ugyancsak a fejére olvasták.) Kassák konfliktusai azonban többbrettűek: „A szociáldemokrata párt revizionizmusával, konzervatív művészet szemléletével élesen szembenáll; Bóka László beszélt el nekem, hogyan vezették ki Kassákot az R-gárdisták egy szociáldemokrata kongresszusról. Mégsem lesz apolitikussá, új lapja, a *Munka* terjedelmes cikkeiben ismerteti a szovjet ötéves tervet, propagálja a szovjet filmművészetet, irodalmat. [Az] *Új művészet él* című tanulmánya a *Korunkban* s a *Tisztaság* könyvében indulása elveihez ragaszkodó hűségének és előrelátó bölcsességének megrendítő dokumentuma.“ Sik Csaba nem hallgatja el Kassák mozgalmi konfliktusait, s a Kun Bélával történt összeütközésen túl idézi a formakísérletek miatt Kassákot polgári dekadensnek minősítő szektás kritikai álláspontot: „Révai vé-

leménye szerint a XX. századi irodalmi fejlődésben az izmusoknak csupán az volt a szerepe, hogy »meghaladják őket«, s erre Éluard-t, Aragont, Majakovszkijt, József Attilát idézi példának. Nehéz ugyan elképzelni, hogy egy író azért lesz valamely irodalmi irányzat híve, hogy azt leküzdje, mégha később szakít is vele, Kassák azonban változásai ellenére sem szakított, valószínűleg ezért nem adott neki a marxista kritika Éluard, Majakovszkij, József Attila sorában helyet.“

A kortárs marxista bírálókat, illetve irodalomtörténet már sokkal több elismeréssel adózik Kassáknak. A művészettörténet ugyancsak újra felfedezte: „Még utolérte a siker, ha későn is. Felfedezték mint az avantgarde egyik hőst, a klasszikus konstruktivizmus jelentős közép-európai úttörőjét. Vasarely kezdeményezésére kiállítás rendeztek képeiből a Denise René-galériában, bemutatták kicsi, de reprezentatív anyagát Párizsban, *A kollázs 50 éve*, a düsseldorfi dada-, a nürnbergi konstruktivista kiállításon. Arp, Cassou, Seuphor méltatta elismerően munkásságát, s ami neki nem kevesebbet jelentett: tehetséges fiatalok egész csoportja vallotta-vallja mesterének.“

Párizsban, Londonban talán nem több ösnél, akit ráadásul telt és muzikális koloritja előnytelenül különböztet meg a konstruktivista mesterektől, ám Budapesten jelen ő még ma is. Az idő igazolta, de túl még nem lépett rajta. Miért is lépett volna? Nemcsak őt formálta a század, de ő is a századot, legalábbis azt, ami nekünk jutott belőle.“

František Gross: Villamos erőmű